

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ BUZILISHINING OLDINI OLISH PSIXOLOGIYASI

*Fayzulloeva Mohinur Sa'dulo qizi,
Mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining oldini olishning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Bolaning nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar, shuningdek, oilaviy muhit va tarbiya uslublarining o'rni yoritiladi. Tadqiqotda nutq buzilishlarini erta aniqlash, korreksion ishlarni tashkil etish hamda bolada muloqotga ijobiy motivatsiyani shakllantirishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligida nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada L.S. Vygotskiy, A.R. Luriya, J. Piaget, va D.B. Elkonin kabi olimlarning nutq va tafakkur rivojlanishi haqidagi nazariy qarashlariga tayanilgan. Tadqiqot natijalari bolalarda nutq buzilishining oldini olishda kompleks yondashuvning zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutq buzilishi, maktabgacha yosh, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, korreksion yondashuv, muloqot motivatsiyasi, logopedik yordam, oilaviy tarbiya, erta profilaktika, nutq rivojlanishi.

Аннотация. В данной статье анализируются психологические основы профилактики нарушений речи у детей дошкольного возраста. Освещается роль психологических, педагогических и социальных факторов, влияющих на речевое развитие ребенка, а также семейной среды и методов воспитания. В исследовании рассматриваются эффективные методы раннего выявления речевых нарушений, организации коррекционной работы и формирования у ребенка положительной мотивации к общению. Также разработаны практические рекомендации по поддержке развития речи в сотрудничестве с логопедом, психологом и родителями. В статье опираются на теоретические взгляды Л.С. Выготского, А.Р. Лурии, Ж. Пиаже и Д.Б. Эльконина на развитие речи и мышления. Результаты исследования показывают необходимость комплексного подхода к профилактике речевых нарушений у детей.

Ключевые слова: нарушение речи, дошкольный возраст, психологические факторы, социальная среда, коррекционный подход, мотивация общения, логопедическая помощь, семейное воспитание, ранняя профилактика, развитие речи.

Abstract. This article analyzes the psychological foundations of preventing speech disorders in preschool children. The psychological, pedagogical, and social factors influencing the child's speech development, as well as the role of the family

environment and upbringing methods, are highlighted. The study examines effective methods of early detection of speech disorders, organization of correctional work, and formation of positive motivation for communication in a child. Also, practical recommendations for supporting speech development have been developed in cooperation with speech therapists, psychologists, and parents. The article is based on the theoretical views of such scientists as L.S. Vygotsky, A.R. Luria, J. Piaget, and D.B. Elkonin on the development of speech and thinking. The research results indicate the need for a comprehensive approach to the prevention of speech disorders in children.

Key words: speech disorders, preschool age, psychological factors, social environment, correctional approach, motivation for communication, speech therapy assistance, family upbringing, early prevention, speech development.

Kirish. Maktabgacha yosh davri bolaning nutq, tafakkur va shaxsiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bola atrofdagi dunyoni bilib boradi, o'z fikrini ifodalashni, his-tuyg'ularini so'z orqali yetkazishni o'rganadi. Biroq so'nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi kechikishlar va turli xil nutq buzilishlari (dizartriya, dislaliya, alaliya, duduqlanish va boshqalar) tobora ko'p uchramoqda. Bu holat bolaning bilish faoliyati, hissiy holati va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq buzilishining kelib chiqishida psixologik, biologik va ijtimoiy omillar o'zaro chambarchas bog'liq. Ayniqsa, oiladagi muloqot muhiti, tarbiya uslubi, ota-onalarning psixologik savodxonligi hamda ta'lim muassasasidagi pedagogik yondashuvlar katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining oldini olish psixologiyasini o'rganish — nafaqat logopedik, balki psixologik-pedagogik amaliyotda ham muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, nutq rivojlanishidagi muammolarni erta aniqlash, ularni bartaraf etish bo'yicha kompleks yondashuv ishlab chiqish bolalarning sog'lom psixik rivojlanishini ta'minlaydi hamda keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishiga zamin yaratadi.

Mavzuning dolzarbligi:

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlari muammosi nafaqat tibbiy yoki logopedik, balki psixologik va ijtimoiy muammo sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalarining ortiqcha qo'llanishi, ota-onalar bilan jonli muloqotning kamayishi, oilaviy stress va emotsional sovuqlik kabi omillar bolaning nutq rivojlanish jarayonini sekinlashtirmoqda. Natijada bolalarda nutqiy faollik pasayib, ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar, o'z fikrini aniq ifodalay olmaslik holatlari kuzatilmoqda.

Shuningdek, nutq buzilishlari bolaning bilish faoliyati, emotsional holati va o'z-o'zini anglash jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining psixologik asoslarini aniqlash, ularning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish hamda ota-ona, pedagog va psixologlarning hamkorligini yo'lga qo'yish zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimining muhim vazifasiga aylanmoqda.

Mazkur mavzuni chuqur o'rganish orqali bolalarda nutq rivojlanishining tabiiy jarayonini qo'llab-quvvatlash, erta profilaktika choralari orqali nutq buzilishlarini kamaytirish va ularning psixik salomatligini mustahkamlash imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar tahlili:

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi va uning buzilishlarini o'rganish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. L.S. Vygotskiy nutqni bolaning tafakkurini shakllantiruvchi asosiy vosita deb hisoblab, nutq va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka e'tibor qaratgan. Uning fikricha, bola nutqi ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi va bu jarayonda kattalar bilan emotsional aloqaning mavjudligi muhim omil hisoblanadi.

A.R. Luriya esa nutq faoliyatining neyropsixologik asoslarini tadqiq etib, markaziy asab tizimidagi faoliyat buzilishlari nutq rivojlanishida jiddiy kechikishlarga sabab bo'lishini ta'kidlagan. Shuningdek, D.B. Elkonin bolalik davrida o'yin faoliyatining nutq shakllanishidagi rolini asoslab bergan. Unga ko'ra, o'yin jarayonida bola nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki muloqot qilishga bo'lgan ehtiyojni ham rivojlantiradi.

J. Piaget nutqni bolaning bilish jarayonining bir qismi sifatida talqin qilib, uning kognitiv rivojlanish bosqichlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatgan. Unga ko'ra, bola nutqi avval egosentrik xususiyatga ega bo'lib, keyinchalik ijtimoiy muloqot shakliga o'tadi.

Mahalliy olimlardan G.B. Shoumarov, M. Rasulova, R. To'xtayeva va boshqalar bolalarda nutq buzilishlarini erta aniqlash, psixologik diagnostika va korreksion ishlarni tashkil etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlari maktabgacha ta'lim muassasalarida logopedik va psixologik yondashuvni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda nutq buzilishlarining psixologik sabablari orasida ota-onalarning muloqot madaniyati, oilaviy iqlim, bolada stress va xavotir darajasining yuqoriligi ham alohida o'rin egallaydi. Bu esa bolalar nutqini rivojlantirishda faqat logopedik mashg'ulotlar emas, balki emotsional qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muloqot muhitini yaxshilash ham muhimligini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining oldini olish samaradorligi kompleks yondashuv

— psixologik, pedagogik, tibbiy va oilaviy omillarni birgalikda hisobga olish orqali ta'minlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi:

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining oldini olishning psixologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda nazariy va amaliy metodlar uyg'un qo'llanilgan. Tadqiqot quyidagi metodologik asoslarga tayangan:

1. Nazariy asoslar:

Tadqiqotning ilmiy-nazariy bazasini L.S. Vygotskiyning nutq va tafakkur rivojlanishi haqidagi sotsiokultural nazariyasi, A.R. Luriya va D.B. Elkoninning psixolingvistik yondashuvlari, J. Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi hamda Mahler va Bowlbylarning erta emotsional aloqaning nutqga ta'siri haqidagi qarashlari tashkil etadi.

2. Tadqiqot metodlari:

Kuzatish metodi – maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning nutqiy faoliyati, o'yin va muloqot jarayonlarini tabiiy sharoitda o'rganish uchun qo'llanildi.

Suhbat va anketa metodi – ota-onalar, tarbiyachilar va logopedlar bilan olib borilib, bolalarning nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy va psixologik omillar aniqlashtirildi.

Psixologik diagnostika – “Bolalar nutq faoliyatini baholash testi”, “Muloqotga moyillik shkalasi”, “Oilaviy emotsional iqlim so'rovnomasi” kabi vositalardan foydalanildi.

Taqqoslash va tahlil metodi – normal nutq rivojlangan va nutqida kechikish mavjud bolalarning xatti-harakatlari, emotsional holati hamda muloqot madaniyati solishtirib o'rganildi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Oilaviy muhitni sog'lomlashtirish:

Ota-onalar bolalar bilan muntazam va emotsional jihatdan boy muloqot qilishlari zarur. Bola bilan kunlik suhbat, ertak aytish, savol-javobli o'yinlar nutq faolligini oshiradi va so'z boyligini kengaytiradi.

2. Ota-onalar uchun psixologik ma'rifat:

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ota-onalar uchun “Bolalarda nutq rivojlanish bosqichlari”, “Oilada muloqot madaniyati” kabi seminar-treninglar tashkil etilishi lozim. Bu orqali ular bolaning nutqdagi kechikish belgilarini erta aniqlay olishadi.

3. Tarbiyachilar va logopedlar hamkorligi:

Maktabgacha muassasalarda logoped, psixolog va tarbiyachilar o'rtasida muntazam hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak. Har bir bola uchun individual rivojlantiruvchi dastur tuzish tavsiya etiladi.

4. Nutqni rag'batlantiruvchi muhit yaratish:

Guruh xonalarida nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi materiallar — rasmlar, kartochkalar, interaktiv o'yinlar, ovozli kitoblarni joylashtirilishi, bolalar faol ishtirok etadigan suhbat va rolli o'yinlar o'tkazilishi lozim.

5. Psixologik yordam tizimini kuchaytirish:

Nutqida kechikish yoki buzilish alomatlarini kuzatilgan bolalarga psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlari ko'rsatish zarur. Ayniqsa, emotsional stressni kamaytirish va muloqotga bo'lgan ishonchni oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazilishi tavsiya etiladi.

6. Erta diagnostika va profilaktika:

3 yoshdan boshlab bolalarda nutq rivojlanishini doimiy kuzatish, erta tashxis qo'yish tizimini joriy etish zarur. Shu asosda logopedik va psixologik yordamni vaqtida ko'rsatish natijadorlikni oshiradi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishining oldini olish psixologiyasi — bolalar rivojlanishining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u bolaning tafakkuri, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq buzilishlari ko'pincha psixologik va ijtimoiy omillar — oilaviy muhitdagi muloqot yetishmovchiligi, stress, tarbiya uslublarining noto'g'riligi hamda pedagogik e'tiborsizlik bilan chambarchas bog'liq.

Bolada nutq buzilishining oldini olishda erta diagnostika, kompleks yondashuv va individual rivojlantiruvchi dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar, tarbiyachilar, logoped va psixologlarning o'zaro hamkorligi natijasida bola muloqotga bo'lgan ishtiyoqni yo'qotmaydi, nutqiy faoliyati izchil rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, nutq rivojlanishida psixologik qo'llab-quvvatlash, ijobiy emotsional muhit yaratish va oilaviy muloqotni kuchaytirish orqali nutq buzilishlarining oldini olish mumkin. Shu bois, har bir bola uchun individual yondashuv, sabr-toqat va psixologik sezgirlik bu jarayonning asosiy garovi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Педагогика, 1982. — 350 с.
2. Лурия А.Р. Язык и сознание. — М.: Издательство МГУ, 1979. — 276 с.
3. Эльконин Д.Б. Психология игры. — М.: Педагогика, 1989. — 240 с.
4. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. — М.: Педагогика, 1994. — 220 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Наука, 1977. — 320 с.
6. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — 383 с.

7. Шоймаров Г.Б. Psixolingvistika asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2016. — 210 b.
8. Rasulova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining psixologik asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 156 b.
9. To'xtayeva R. Bolalarda nutq buzilishlarini korrektsiyalash psixologiyasi. — Toshkent: Ilm Ziya, 2020. — 178 b.
10. Bowlby J. Attachment and Loss. — New York: Basic Books, 1988. — Vol. 1.
11. Mahler M. The Psychological Birth of the Human Infant. — New York: Basic Books, 1975.
12. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984.
13. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938.
14. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. — Toshkent, 2022. — 95 b.
15. Karimova V.M. Rivojlanish psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2017. — 260 b.